

SZEMLE

C. Tóth Norbert munkásságáról, legújabb könyve kapcsán

C. Tóth Norbert: A Magyar Királyság nádora. A nádori és helytartói intézmény története (1342–1562). Bp. 2020. (Századok Könyvek) 430 old.

C. Tóth Norbert (sz. 1973) napjaink magyar medievisztikájának egyik meghatározó alakja. Neve immár húsz éve összeforrott a *Zsigmondkori oklevéltár* szerkesztésével. Miután Borsa Iván (1917–2006) keze alatt elsajátította a regesztázás minden csínját-bínját, mestere halálát követően átvette eme alapvető fontosságú oklevélkorpusz koordinálásának a felelősségét. Eddig a sorozat hét kötete (VIII–XIV. [1421–1427]) jelent meg a közreműködésével. E korszakhoz kapcsolódott a Szabolcs vármegye 1387–1437 közti működéséről írt PhD-disszertációja is, amely egyúttal az újabb érdeklődési terület, a megyetörténet nyitányát is jelzi. A szabolcs-szatmári vonatkozású írások (no meg Németh Péter régész, múzeumigazgató ösztönzése) vezették el az ecsedi Báthori-család múltjának feltárásához, ecsedi Báthori (III.) István nádor pályafutása pedig a helytartói intézmény magyarországi történetének, tágabb értelemben az elhanyagolt Jagelló-kornak előítéletek nélküli vizsgálatához. Utóbbi a Zsigmond-kor mellett másik kedvelt korszakává vált. Kutatásainak eredményei rendszerint nemcsak tanulmányok és monográfiák sorában, hanem a téma forrásait összegyűjtő forráskiadványokban is jelentkeznek. A 2010-es évektől ezek mellett a 14–16. századi egyháztörténetben is elmélyedt. Elkészítette a magyarországi székes- és társaskáptalanok több mint egyharmadának archontológiáját, új alapokra helyezve ezáltal a magyar történetírásban az egyházi középréteg személytörténeti vizsgálatát. Kutatói

elfoglaltságai mellett időről időre oktatóként is megnyilvánult a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, a Szegedi Tudományegyetemen és a révkomáromi Selye János Egyetemen, újabban pedig a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára alkalmazta főlevéltárosként. Személye az erdélyi nagyközönség előtt sem ismeretlen, hiszen többször tartott népszerűsítő előadásokat Nagyváradon és Marosvásárhelyen.

Szerteágazó tevékenységi köre is mutatja, hogy rendkívül munkabíró és termékeny szerzővel van dolgunk, kinek 1998 óta százat bőven meghaladó tudományos cikke és tanulmánya jelent meg, emellett pedig 38 önálló kötete, ami még a 15 forráskiadvány, egy itinerárium és 11 archontológia levonásával is elképesztő teljesítménynek számít. A mennyiség azonban az ő esetében ritkán megy a minőség rovására, legfeljebb annyiban, hogy a mélyreható elemzés helyett a hangsúly olykor túlságosan is a fenomenologikus megközelítésre esik. Amit leír, messzemenően megbízható és pontos, mivel mindig az elsődleges (levéltári) források lehetőleg teljes körű összegyűjtése után fogalmazza meg álláspontját. Írásaiban lenyűgöző mennyiségű adatot mozgat meg, miközben ugyanazzal a kérdéssel csak kivételesen foglalkozik egynél több alkalommal. A fent elmondottakból kitűnik, hogy őt is jellemzi a magyar medievisztikát olyannyira meghatározó, adatközpontú szemlélet, kevésbé fogékony az elméleti kérdésfelvetések iránt, és nem hódol a különféle posztmodern irányzatok divatjainak.

Hegyi Géza (1981), tudományos munkatárs, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Jakó Zsigmond Kutatóintézet, Kolozsvár, hegeza@gmail.com

Szerzőnk másik markáns jellemvonása a polemikus alkat. Sohasem rejtí véka alá – többnyire igencsak határozott – véleményét, tekintet nélkül a vitapartner személyére, státuszára, egyéni kapcsolatokra. Ezért hangneme sem személyeskedő, hanem mindig az adott problémára irányul, végig megőrizve tárgyilagos stílusát. Érdekes, hogy erős egyénisége jól összefér a – történeti berkekben még meglehetősen szokatlan – csapatmunka iránti nyitottsággal: publikációinak jelentős hányada (nemcsak adattárak vagy forráskiadványok, de tanulmányok is) társszerzők bevonásával született.

Az alábbiakban bemutatandó monográfiája lényegében a 2017-ben megvédett akadémiai doktori értekezésének a szerkesztett változata. Már a bevezetőben leszögezi, hogy nem kíván a nádori intézmény minden aspektusával foglalkozni. Bírói szerepére például, noha legkönnyebben talán ez dokumentálható, egyáltalán nem tér ki: részint mivel ebben a nádor a késő középkorban már nem vett részt személyesen, részint pedig azért, mivel – Bónis György (1914–1985) úttörő munkáitól eltekintve – ehhez hiányoznak az alaposabb előtanulmányok (csupán Lackfi István irodájának ez irányú tevékenységét dolgozta fel egy korábbi cikkében¹ éppen maga a szerző). Figyelme kifejezetten a *palatinus* politikai szerepkörére, annak is egyes kardinális pontjaira irányul, közelebről az ezek értelmezésében kulcs szerepet játszó 1439. évi dekrétum 2. törvénycikkének, illetve a közfelfogás szerint 1486-ra keltezendő nádori cikkelyeknek a történeti hátterére. Előbbi a nádornak országgyűlésen történő megválasztását rögzíti, utóbbi – többek közt – előírja, hogy a királyt távollétében hivatalból a nádor helyettesíti. Ennek megfelelően a dolgozat maga három részre tagolódik – jöllehet, az egyes fejezetek közti kapcsolat az olvasó számára sokáig felettébb lazának tűnhet, és csak a végső összegzésben válik nyilvánvalóvá, miért is éppen ezeket a témákat tartotta szükségesnek kivesézni.

¹ C. Tóth Norbert: *A nádori hivatal működése Lackfi István tisztségviselése alatt (1387–1392)*. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica CXXX(2009). 85–105.

A vizsgálódás alsó időhatárát 1342-ben jelöli meg, mivel a korábbi időszakra Szócs Tibor jóvoltából már rendelkezésünkre áll a nádori intézmény modern és alapos feldolgozása.² Ugyanakkor ez az év – a szerző vélekedése szerint az I. Károly-féle önkényes kormányzással szembeni reakcióként – jelentős változást is hozott e méltóságviselők címzésében: az egyszerű *palatinus* titulust ekkor váltotta fel a *regni Hungarie palatinus*, ami önmagában is intézményi változást sugall, ti. hogy a király emberéből a nádor ekkor vált az „ország” (tehát az egész politikai közösség) képviselőjévé, az uralkodó és az alattvalók közti közvetítővé. Ezt a sejtést támasztja alá C. Tóth az első fejezetben, bőségesen adatolt elemzéssel valószínűsítve, hogy a nádorokat már 1439 előtt sem önhatalmúlag nevezte ki az uralkodó, hanem megválasztásukra I. Lajos király idejétől mindig országgyűlésen került sor. Nézete bizonyítására a szerző egyszerű, bár igencsak munkás módszert alkalmaz: egyfelől az általános okleveles említések, másfelől az egyéni itineráriumok összegyűjtésével esetről esetre bizonyítja, hogy az új nádorok kinevezésekor a főpapok, bárók és előkelőbb nemesek jelentős (az átlagos szintet jócskán meghaladó) számban tartózkodtak a király környezetében. A szélesebb körű legitimitációt nyújtó gyűlés bevéását mutatja, hogy a régi nádor halála és az új hivatalba lépése között olykor több hónapos üresedés is kimutatható (ami más bárók, pl. az erdélyi vajdák esetében egyáltalán nem jellemző). Mindebből arra következtethetünk, hogy I. Lajos király hatalma sem volt annyira korlátlan, mint ahogy azt a korábbi kutatás hangsúlyozta.³

² Szócs Tibor: *A nádori intézmény története 1000–1342*. Bp. 2014. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 5.)

³ Ugyanakkor az új szakirodalom joggal hangsúlyozza, hogy az uralkodó-bárók, ill. a központi hatalomrendiség viszonyt az antagonisztikus ellentét helyett sokkal helyesebb az együttműködés perspektívájából vizsgálni. Vö. Kubinyi András: *Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében*. Századok CCXXII(1988). 147–213. (különösen: 178–190), ill. Pálosfalvi Tamás: *Monarchia vagy rendi állam? Gondolatok a késő középkori magyar állam jellegéről*. Századok CLIV(2020). 135–182.

Megjegyzendő ugyanakkor, hogy más recens kutatások némileg tompítják a fenti tézis élet. Pálosfalvi Tamás egyidejűleg megjelent, alapvető tanulmányában meggyőzően érvel a hagyományos felfogás mellett, miszerint 1323 és 1439 között kevés igazi (a közne mességet is megmozgató) országgyűlésre került sor,⁴ így a nádorválasztások keretét is többnyire a tágabb királyi tanács képezhette (amely, persze, szintén a politikai közösség reprezentánsának tekintette magát). Ez kissé relativizálja a nádori és a többi bárói tisztség szembeállítását, már csak azért is, mert az uralkodó utóbbiak kinevezésekor is figyelembe vette a főnemesi érdekcsoportok igényeit. A különbség abban állt, hogy előbbinél az „ország” akaratnyilvánítása szükséges volt, utóbbiaknál csak ajánlott. Másfelől maga C. Tóth sem vallja a nádor személyének teljes önállóságát a királyi akaratától: eleve azt feltételezi, hogy az uralkodó jelöltjeiből lehetett választani, és külön kitér arra, hogy az 1526. évi törvényi szabályozásig a trón birtoklója az egyes nádorokat különösebb ok nélkül is meneszthette. Maguk az érintettek, ha tisztségük elnyeréséről nyilatkoztak, rendszerint csak a királyi kegynek tulajdonították azt.

Az első fejezetet az 1342 és 1526 közötti nádorok prozopográfiai adatainak statisztikai vizsgálata zárja. A szerző több szempontból is mérföldkőnek tekinti a nádori *honor* (a tisztséggel együtt járó szolgálati birtokok és ispánságok rendszerének) 1402. évi megszűntetését: ezt követően egyfelől a területi hatáskörrel rendelkező bárók (vajda, bán) már kevésbé törekedtek a nádori tisztség elérésére, másfelől pedig a mindenkori nádor fizetését is egyéb források (Buda és a zsidók adója) bevonásával kellett megoldani.

A könyv második fejezetében C. Tóth a magyarországi helytartóság történetét tekinti át azáltal, hogy az Árpád-kortól a 16. század derekáig módszeresen elemzi mindazokat az eseteket, amikor hadjárat vagy külföldi út miatt szükségessé vált az

uralkodó helyettesítése. Az e célra kijelölt személyek tevékenységét ezúttal is a szórt okleveles adatok összegyűjtésével rekonstruálja, és – ha lehetőség nyílik rá – szembesíti az esetlegesen fennmaradt kinevező oklevelek előírásaival. A vizsgálódás eredményeként két korszakot különböztet meg az intézmény történetében: 1490 előtt a királyok helyetteseket (*vicarii*) állítottak, akik az uralkodó neve és pecsétje alatt okleveleztek, míg a Jagelló-kortól helytartókat (*locumtenentes*), akik már saját nevükben és pecsétjük alatt intézkedtek. (Mindezekről pedig megkülönböztetendő az *interregnum* vagy a király kiskorúsága idején fellépő kormányzó [*gubernator*] személye.) A helytartók hatásköre eleinte bírói, katonai és kincstári ügyekre terjedt ki, 1509-től korlátozott méretű háramlott birtokokat, 1522-től kisebb egyházi javadalmakat is adományozhattak, 1526 után viszont elveszítették pénzügyi és hadvezetési kompetenciájukat, továbbá jogkörüket a melléjük állított helytartói tanács is korlátozta. Számunkra különösképpen érdekes (és további magyarázatra vár) az a megállapítás is, hogy területi értelemben a helytartó hatásköre a melléktartományok közül csak Szlavóniára terjedt ki, Erdélyre és Horvátországra nem.

Láttuk, hogy a hagyományos álláspont a „nádori cikkelyek” értelmében a *palatinusi* és helytartói funkciók összekapcsolását legkésőbb a Jagelló-kortól magától értetődőnek vélte. Noha ekkoriban már valóban rendre e méltóság viselőjét bízták meg a fenti feladattal, a szerző joggal hangsúlyozza, hogy kinevezése mindig alkalmi döntés eredménye volt, melynek során egyszer sem hivatkoztak az említett előírásokra. Ez a furcsaság vezet el a harmadik fejezet témájához, vagyis a „nádori cikkelyek” keletkezési idejének és körülményeinek filológiai, illetve történeti módszerekkel végzett vizsgálatához.

Ennek során C. Tóth előbb számba veszi az 1600 előtti szövegtanúkat, miközben mesteri kézzel elemzi is őket, az egyes kódexek leírásával, keletkezésük és kapcsolataik feltárásával (esetenként jelentős szerepet juttatva a vízjelek azonosításának). Megállapítása szerint a cikkelyeket tartalmazó, eddig ismert kódexek mind 1544 és 1584 között keletkeztek, és az

⁴ Pálosfalvi Tamás: *A középkori magyar országgyűlések*. = Fazekas István–Gebei Sándor–Pálosfalvi Tamás: *Rendi országgyűlések a Magyar Királyságban a 18. század elejéig*. Bp. 2020. 9–176. (főként: 16–22).

által a Nádasdy család levéltárából feltárt és mintaszerű kritikai kiadásban közzétett szövegváltozat sem sokkal korábbi (1540 körüli).

Második lépésként a szóban forgó normatíváknak a gyakorlatban történő érvényesülését tekinti át. Arra a következtetésre jut, hogy egyes cikkelyek (nádor szerepe a királyválasztásnál, helytartói szerep, bírói szerep) létező szokást rögzítenek, csakhogy ezek kialakulása nem 1486 előttre tehető, hanem épp a Jagelló-kor fejleményének tekintendő. Leghamarabb 1527-ben hivatkoztak rájuk bevett gyakorlatként, mikor I. Ferdinánd követei a rivális I. János küldöttségével tárgyaltak Olmützben. Más cikkelyek (a nádor főkapitányi, gyámi és közvetítő szerepe) viszont olyan igényeket rögzítenek, amelyek a Habsburg-berendezkedés kezdetén váltak aktuálissá, amikor a magyar rendek az általuk választott legfőbb tisztségviselő jogköreit próbálták kiterjeszteni az udvar központosító törekvéseinek ellensúlyozására. Mindezek figyelembevételével a „nádori cikkelyek” szövegszerű megformálását a szerző – meggyőző érveléssel – az 1530-as évekre teszi. Hangsúlyozza, hogy ennek az igénylistának az országgyűlési megerősítésére

sohasem került sor, jóllehet már korán hivatkozási alappá vált, és tartalmának jelentős része – a *Corpus Juris Hungarici* 1584. évi kiadásába való felvétele, továbbá az 1608., 1681. és 1790. évi nádori törvény-cikkekre gyakorolt hatása révén – beépült a magyar jogrendbe.

A bemutatott könyv egy rutinos medievista kiérlelt munkája. Jól körülhatárolt témaválasztása, logikus szerkezete, módszeressége, fölényes forrásismerete, letisztult előadásmódja mind ezt bizonyítja. Különösen hasznosak a szerző téziseinek azonosítása szempontjából az egyes fejezetek végén olvasható részösszegzések, valamint a végső kitekintés. Jóllehet maga a téma inkább csak szaktörténészek érdeklődésére tarthat számot, és a szerző sem törekszik stílusa színesítésére, az alaposan körüljárt problematika és a konkrétumra törekvő fogalmazás a különösebb előképzettség nélküli olvasó számára is befogadhatóvá teszi a művet. Mintaszerűségénél fogva, közvetlen erdélyi vonatkozások híján is, kiérdemli az *Erdélyi Múzeum* olvasóközönségének figyelmét.

Hegyí Géza

A püspökvárostól a fejedelmi székhelyig

Gálfi Emőke: Gyulafehérvár és uradalma a 16. század második felében. Kolozsvár, 2021. (Erdélyi Tudományos Füzetek 295.) 203 old.

Gálfi Emőke (sz. 1972), az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jakó Zsigmond Kutatóintézetének tudományos munkatársa, ide s tova már egy évtizede foglalkozik a 16. századi Gyulafehérvár történetének vizsgálatával. Nemrég megjelent monográfiájában a város jogi, társadalmi, topográfiai és gazdasági fejlődésével kapcsolatos – részben már közölt – eredményeit összegzi.

A témához forráskiadói tevékenysége, vagyis az erdélyi káptalan fejedelemségkori jegyzőkönyveinek általa végzett feltárása vezette el: a *protocollumok* lapjain ugyanis meglehetősen gyakran találkozni

Hegyí Géza (1981), tudományos munkatárs, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Jakó Zsigmond Kutatóintézet, Kolozsvár, hegeza@gmail.com

nemcsak a fejedelmi udvar tagjainak vagy a levélkeresőknek gyulafehérvári vonatkozású adásvételeivel, végrendelkezéseivel stb., hanem a helyi polgárság magánügyleteivel is. Az új érdeklődési iránynak különös jelentőséget adott az a tény, hogy Kolozsvárhoz, Marosvásárhelyhez vagy a száz városokhoz képest a történészek mindaddig elhanyagolták Fehérvár múltjának feltárását, sőt talán még Tordára vagy Désre vonatkozóan is több szaktanulmány született, mint az egykori püspöki, majd fejedelmi székhelyről. E tekintetben egyedül Kovács András munkássága (főként a gyulafehérvári